

Český jazyk vo vzdelávacích inštitúciách na Zakarpatsku: dejiny a súčasnosť

Minulosť si vyžaduje malý historický exkurz. Za dátum prvého príchodu uhorských plemien na naše územie sa považuje rok 896 a posledného vstupu 906. Od tohto okamihu až do roku 1918 (po pričlenení Podkarpatskej Rusi k Československej republike) zakarpatské zeme boli neoddeliteľnou súčasťou historického Uhorska. Spočiatku Uhorského kráľovstva, potom Rakúskej monarchie (Uhorsko bolo jej súčasťou od roku 1526 do roku 1867), Rakúsko-Uhorskej monarchie (od roku 1867) až po jej rozpad v roku 1918.

Prvé zmienky o vzniku škôl na tomto území siahajú do druhej polovice 18. storočia. Prvé školy boli pri kláštotoch rádu Baziliánov. Chýbajú vedomosti o tom, či mali svoje školy veľké obce, v ktorých neboli kláštory.

V Rakúskej monarchii za vlády Márie Terézie bol v roku 1777 prijatý prvý zákon o školstve a osвете pod názvom *Ratio educationis*. Iniciátorom a vedúcou osobnosťou školskej reformy bol radca Márie Terézie, knihovník Viedenskej knižnice Adam Kollár. Ako Slovák poradil Márii Terézii povoliť výučbu v rodnom jazyku a deti vo veku od 6 do 10 rokov prvýkrát prišli do školy. V siedmich zemiach monarchie sa vyučovalo v siedmich jazykoch. Okrem Božieho zákona vo vyučovacích programoch bola matematika, dejiny a prírodné vedy.

Na Zakarpatsku boli v podmienkach Rakúsko-Uhorska (1867) všetky takzvané „ruské ľudové školy“ zmenené na maďarskojazyčné (v súlade so zákonom maďarského ministra Apponyiho, 1907), v roku 1917 bola zakázaná dokonca aj cyrilská abjuka. Raz týždenne sa v „ruskom“ jazyku vyučovalo náboženstvo.

Politika priamej maďarskej moci chcela pomocou novo založených škôl uskutočňovať intenzívnu maďarizáciu nemaďarského obyvateľstva, aj keď v súlade so zákonom č. 38/1868, hlavným zákonom uhorskej školskej správy, ktorý pre všetky školy platil až do roku 1918, žiaci mali získavať vzdelanie v materinskom jazyku. V uvedenom roku zo 600 škôl v kraji bolo len 34 takých, v ktorých sa žiaci okrem maďarčiny učili aj „ruský“ (rusínsky) jazyk.

V Apponyiho zákone bolo uvedené, že každý žiak inej národnosti než maďarskej po ukončení 4. ročníka verejnej školy musí ovládať maďarčinu natoľko, aby mohol vyjadrovať svoje myšlienky po maďarsky (ústne aj písomne). Cieľom tohto

zákona bola maďarizácia slovanskej mládeže a denacionalizácia nemaďarského obyvateľstva Rakúsko-Uhorskej monarchie. Národ však nesporne zostával aj dušou, aj jazykom rusínsky (ukrajinský), majúc v tom čase svojich spisovateľov i kultúrnych dejateľov.

Čo sa týka spisovného jazyka na Zakarpatsku, diskusie o ňom trvajú už takmer storočie. V polovici 19. storočia (1848) sa tu upustilo od latinčiny a cirkevnej slovančiny ako literárnych jazykov. Ako uviedol V. Pačovskij v predslove prvej knihy V. Grendžu-Donského *Kvety s trním*, knihy sa na Zakarpatsku písali mŕtvym jazykom (staroslovienskym) a nové cudzím jazykom – maďarčinou. Používaniu miestnych nárečí prekážala ruština a na jej základe vytvorené umelé „jazyčie“, lebo začínajúc 30. – 40. rokmi 19. storočia v Haliči a na Zakarpatsku vládlo moskvofilstvo ako smer, ktorý sa orientoval na cárske Rusko a jeho kultúru. Karpatoruskú orientáciu pohľovala všeruská orientácia, predstavitelia ktorej stotožňovali miestnu karpatoruskosť z „ruskosťou“, vnucovali ruskú orientáciu a ruský jazyk miestnemu obyvateľstvu.

Po podpísaní Versaillskej, Trianonskej a Saintgermainskej mierovej zmluvy na území prvej Československej republiky žilo 6,8 mil. Čechov, 2 mil. Slovákov, 3,1 mil. Nemcov, 745 tis. Maďarov, 461 tis. Ukrajincov (Rusínov) a 28,2 tis. príslušníkov iných národností. Bol to mnohonárodnostný štát s viac než tretinovým zastúpením národnostných menšín.

17. septembra 1921 bol na Podkarpatskú Rus vyslaný prvý český predstaviteľ školstva, školský referent Josef Pešek. Hlavnou úlohou československej školskej administratívy bolo vytvorenie ľudových škôl. Situácia bola ťažká. Pociťoval sa nedostatok učiteľov i školských priestorov pre žiakov. Školy nemali stanovený vyučovací jazyk, vládol tu jazykový chaos, okrem učiteľov chýbali programy a učebnice, príprava ktorých narážala na jazykové komplikácie.

Každý okres potreboval na správu školstva približne 20 miliónov korún. Zo 674 učiteľov na Podkarpatskej Rusi po roku 1918 prijalo prísahu na vernosť novému štátu iba 379. Ostatní sa zriekli služby alebo sa vysťahovali do Maďarska. Ich miesto zaujali učitelia emigranti z Haliče a Ruska.

Rozvoj systému školstva na dnešnom Zakarpatsku veľmi podporoval prvý prezident Československej republiky T. G. Masaryk, ktorý vyhlásil: „Občianstvo na Podkarpatskej Rusi musí byť vzdelávané.“⁷¹

S podporou československého štátu tu už v roku 1921 bolo 530 škôl, z toho 357 karpatoruských, 118 maďarských, 9 nemeckých a 17 so zmiešaným vyučovacím jazykom⁷².

⁷¹ Zatloukal, J.: Podkarpatská Rus v Masarykových projevoch. In: *Podkarpatská Rus 1936. Otázky hospodárske, sociálne, historické*. Bratislava 1936, s. 15.

⁷² Клима, В.: Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In: *Podkarpatská Rus 1936*. с. д., s. 102.

Podľa údajov z rokov 1935 – 1936 bolo v kraji 465 karpatoruských ľudových škôl, 2 207 tried, 2 069 učiteľov, 102 152 žiakov; československých ľudových škôl bolo 158: 613 tried, 618 učiteľov, 22 178 žiakov; maďarských ľudových škôl 118: 363 učiteľov, 18 171 žiakov; nemeckých škôl 17, rumunské 4 a židovských 7⁷³.

Celkovo na Podkarpatskej Rusi v roku 1936 bolo 769 ľudových (základných) škôl, 3 271 tried, 3 131 učiteľov a 146 681 žiakov.

Čo sa týka meštianskych (stredných) škôl, karpatoruských bolo 18 so 125 triedami, 151 učiteľmi a 5 311 žiakmi; českých meštianskych (stredných) škôl 17 so 100 triedami, 108 učiteľmi a 3 626 žiakmi; maďarských 24 tried, 28 učiteľov a 988 žiakov.

Kým do roku 1918 bola návšteva školy povinná od 6 do 12 rokov, po roku 1918 od 6 do 14 rokov.

Vo vzťahu k vyučovaciemu procesu dôležité miesto zaujala príprava nových učebných osnov tak pre ľudové (základné), ako aj meštianske (stredné) školy. Učebné programy sa zostavovali podľa programov československých škôl, boli však prispôbované podmienkam Podkarpatskej Rusi. Uskutočnila sa unifikácia meštianskych škôl na celom území prvej Československej republiky v otázkach organizácie školstva, učebného materiálu, učebných programov a učebníc.

Zo štátnych prostriedkov boli pre žiakov a učiteľov zriaďované školské knižnice, v ktorých sa nachádzali cenné pedagogické a metodické práce. Školský inšpektorát vydával časopis *Učiteľ* (Učytel') pre učiteľov a *Venček* (Vinočok) pre žiakov.

Na prvom mieste v Československej republike boli štátne školy: koncom roku 1934 ich bolo 629 (611 obecných, 18 mestských), z nich 90 % patrilo pod štátnu správu. Vzrástol počet učiteľov: z 379 učiteľov na začiatku roku 1918 na 874 učiteľov v roku 1920 a 2 296 učiteľov v roku 1934. Za uvedené obdobie to predstavuje nárast o 270 %⁷⁴.

Čo sa týka vyučovacieho jazyka, J. Pešina uvádza, že tu fungujú československé, podkarpatoruské, maďarské, nemecké, rumunské a židovské národnostné školy⁷⁵. Zároveň podáva takúto dynamiku rozvoja škôl: kým do roku 1918 bolo na Podkarpatskej Rusi 638 škôl s maďarským a len 34 škôl s rusínskym vyučovacím jazykom, v roku 1920 – 83 škôl s maďarským a 321 škôl s karpatoruským, 7 s nemeckým, 4 s rumunským a 38 s niekoľkými vyučovacími jazykmi⁷⁶. Zmieňuje sa aj o náraste českých škôl v kraji: v roku 1921– 17 československých všeobecno-vzdelávacích škôl (28 tried), v roku 1935 (stav k 1. októbru) – 171 českých škôl: 616 tried, 620 učiteľov, 22 178 žiakov.

⁷³ Tamže, s. 102.

⁷⁴ Pešina, J.: Národné školství na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus 1936*. c. d., s. 261.

⁷⁵ Tamže, s. 259.

⁷⁶ Tamže, s. 262.

Na jedného učiteľa v priemere pripadalo 48 žiakov. Avšak české školy v roku 1935 nepredstavovali väčšinu, ale iba 17 % z celkového počtu škôl na Podkarpatskej Rusi⁷⁷.

Okrem všeobecno vzdelávacích sa za prvej republiky otvárali aj špeciálne školy, vzniklo 25 remeselníckych škôl. Užhorodská obchodná škola mala oddelenie s českým vyučovacím jazykom, bola založená Roľnícka/poľnohospodárska (Mukačevo 1921) a Rezbárska (Užhorod 1921) škola, špeciálna škola spracovania dreva v Jasiňach (1924).

Čo sa týka vysokých škôl, študenti (bolo ich 10 – 12) od roku 1919 získavali vzdelanie v Prahe. V roku 1921 tam založili krúžok *Obrodenie* (Vidrodzenia), ktorý mal svoj program. Pre karpatoruských študentov bol vytvorený *Masarykov fond*, z ktorého čerpali podporu 400 – 1000 korún ročne. Okrem toho rovnako ako českí študenti dostávali štipendium.

Karpatoruskí študenti študovali na všetkých univerzitách prvej republiky, ale najviac ich bolo v Prahe – 85 %, Brne – 3 % a v Bratislave – 12 %.

Najväčší počet poslucháčov bol na právnických fakultách, potom na filozofických, prírodovedeckých a lekárskejších.

Kvôli zvyšovaniu osvetly veľmi dôležité bolo zakladanie verejných knižníc. Dokonca bol prijatý špeciálny zákon, ktorý na Podkarpatskej Rusi platil od roku 1926.

V roku 1927 bola otvorená jedna česká knižnica, v ktorej bolo registrovaných 2 207 zväzkov českých kníh a 494 čitateľov, vydaných bolo 17 323 kníh.

V roku 1925 vznikla Užhorodská mestská knižnica, v ktorej bolo 484 kníh v českom a 384 kníh v karpatoruskom jazyku. V roku 1935 knižničný fond tejto knižnice predstavoval 9 773 kníh, z toho českých bolo 4 172, karpatoruských 1 501 a maďarských 3 179⁷⁸.

Pochopiteľne, české školy pred vznikom Československej republiky na Podkarpatskej Rusi (pričlenená 10. septembra 1919) neexistovali. Po tejto udalosti sem prišlo veľa českých úradníkov, vojakov, podnikateľov, ktorí sa domáhali budovania českých škôl pre svoje deti, ináč by ich museli posilať do škôl na iné územia Československej republiky, čo by bolo finančne náročné.

Na výčitky o čechizácii miestneho obyvateľstva Josef Pešina odpovedal: „Československá škola na Podkarpatskej Rusi neuskutočňuje denacionalizáciu, naopak, ponecháva každému jeho národnosť a potvrdzuje národnostnú úctu. Rodičia posielajú svoje deti do školy, ktorú si sami vyberajú, keďže popri československej škole sa voľne rozvíjajú školy iných národností – rusínskej (ukrajiinskej), maďarskej, nemeckej, rumunskej a československé predstavujú len 17 % z celkového počtu všetkých škôl.“⁷⁹

⁷⁷ Tamže, s. 264.

⁷⁸ Крезе, Л. А.: О книжном просвещении на Подкарпатской Руси / Леонид А. Крезе // *Подкарпатская Русь за годы 1919-1936*. Užhorod: 1936, s. 123.

⁷⁹ Pešina, J.: Národní školství na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus 1936*. c. d., s. 259 – 266.

Je potrebné doplniť, že v ukrajinskom jazyku v 20. a 30. rokoch 20. storočia na Zakarpatsku vychádzali noviny: *Karpatská pravda* (Karpatska pravda), *Vpred* (Vpered), *Sloboda* (Svoboda), *Učiteľský hlas* (Učyteľskij holos), *Priebojom* (Probojem), časopisy: *Naša zem* (Naša zemľa), *Zem a vôľa* (Zemľa i voľa), *Včielka* (Pčilka), *Náš rodny kraj* (Naš ridnyj kraj), *Venček* (Vinočok), vedecký zborník *Podkarpatská Rus* (Pidkarpatska Rus), kalendáre *Karpatskej pravdy* a *Prosvity*, spisovateľ Vasyl Grendža Donský, ktorý stál pri kolíske novej ukrajinskej literatúry na Zakarpatsku, už na konci 20. rokov začal písať s orientáciou na celonárodný spisovný ukrajinský jazyk.

Súčasnosť. Na Užhorodskej štátnej univerzite (založenej v roku 1945) sa čeština vyučovala ako druhý slovanský jazyk na ukrajinskom a ruskom oddelení Filologickej fakulty od 50. rokov minulého storočia. Výučbu zabezpečovala Katedra všeobecnej a slovanskej jazykovedy: doc. K. Halas, doc. I. Pahyria, doc. I. Feketa, doc. B. Halas, doc. J. Jusyp. V roku 2013 pri Katedre slovenskej filológie UŽNU vznikol študijný odbor *Český jazyk a literatúra*. Po zaradení druhého cudzieho jazyka do študijných programov všeobecnovzdelávacích škôl na Zakarpatsku sa čeština vyučuje v Užhorodskej špecializovanej škole I. – III. stupňa č. 3 T. G. Masaryka (180 žiakov, učiteľka O. Medencij), Mukačevskej všeobecnovzdelávacej škole I. – III. stupňa č. 6 (200 žiakov, učiteľka A. Holosová), Svalavskej všeobecnovzdelávacej škole I. – III. stupňa č. 1 T. G. Masaryka (100 žiakov, učiteľka N. Chvust).